

Bibliography:

- Brezinka W., Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych, Kraków 2005,
 - Czerny J., Filozofia wychowania, Katowice 1997,
 - Jodłowska B., Pedagogika Sokratejska, Kraków 2012,
 - Kant I., O pedagogice, Łódź 1999,
 - Konstańczak S., Spadkobiercy filozofii Józefa Marii Hoene-Wrońskiego, Słupskie Prace Filozoficzne 6/2007,
 - Melosik Z., Kultura popularna jako czynnik socjalizacji, [w:]Z. Kwieciński, B. Śliwierski, Pedagogika, t.2, Warszawa 2003,
 - Nalaskowski A., Pedagogiczne złudzenia, zmyślenia, fikcje, Kraków 2009,
 - Powszechna encyklopedia filozofii, t. 4, Lublin 2003,
 - Sztobryn S., Oświecenie w Europie, [w:] B.Śliwierski /red. nauk/ Pedagogika, t.1, Gdańsk 2006,
 - Sztobryn S., Badania nad «Filozofią Pedagogii» Józefa Hoene- Wrońskiego w czasopiśmiennictwie pedagogicznym w latach 1918- 1939, Biuletyn Historii Wychowania 1/1995.
- Дата надходження статті: «10» вересня 2012 р.

УДК 378.001.31

Д.І.СТРУННІКОВА,
кандидат педагогічних наук, доцент;
Я.А.КВАСЕЦЬКА,
лаборант
(м. Чернівці)

Формування етнічної самосвідомості студентів у процесі фахової підготовки

У статті висвітлено результати аналізу теоретичних підходів щодо розвитку самосвідомості у студентської молоді, розкриваються основні завдання, зміст та механізми формування у майбутніх педагогів і психологів етнічної ідентичності як важливої складової етнічної самосвідомості майбутнього фахівця.

Ключові слова: особистість, свідомість, самосвідомість, індивід, соціалізація, етнічна самосвідомість, стереотип, ідентичність, етнос, етнокультура, нація, виховання.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Індивід стає особистістю у процесі соціалізації, засвоюючи соціальні норми і цінності суспільства, до якого він належить. Становлення особистості, розвиток її свідомості та самосвідомості відбувається у процесі соціальної взаємодії. Духовна позиція особистості, в якій на глибинному рівні психіки інтегруються ментальність, культура нації, національні вартості, усвідомлення приналежності до певного етносу, нації, формується під впливом цілеспрямованого виховання та самовиховання. Кожна нація, етнос прагне передати наступним поколінням загальнолюдські вартості й усе те, що складає неповторність народу, виховати патріотичні почуття та почуття громадянського обов'язку. М.Бердяєв зазначає, що національність є індивідуальне буття, поза яким неможливе існування людства» [3,с.27].

Потреби національно-культурного відродження вимагають повернення до сформованої упродовж тисячоліть національно-історичної пам'яті українського народу, народних ідеалів, національних цінностей, формування духовного світу особистості, її самосвідомості.

Аналіз досліджень і публікацій... Справжнє виховання, як стверджує світова наука (Дж.Локк, Ш.Монтеск'є, І.Герbart, Я.Коменський, А.Дістервег, Г.Сковорода, К.Ушинський, Г.Ващенко, М.Стельмахович, В.Кузь, М.Пірен, Г.Філіпчук, та ін.), за своєю суттю, змістом, характером та історичним покликанням нації, етносу – глибоко національне. Проблему особистісного та фахового становлення студента у процесі фахової підготовки досліджували в різних аспектах Л.Артемova, І.Бех, О.Гура, А.Кузьмінський, Н.Лисенко, З.Слепкань, Т.Поніманська та інші.

Формулювання цілей статті... **Мета публікації** – аналіз теоретичних підходів щодо розвитку самосвідомості у студентської молоді, визначення основних завдань, змісту та механізмів формування у майбутніх педагогів і психологів етнічної ідентичності як важливої складової етнічної самосвідомості.

Виклад основного матеріалу... Суть кожної людини визначають ментальність, культура, духовність – національні за формою і змістом. Це підтверджує вислів О.Потебні: «Для існування людини потрібні інші люди, для народності – інші народності» [5, с.56].

Формування етнічної самосвідомості, на наш погляд, варто розглядати комплексно: як психологічну й педагогічну проблему. Необхідно, насамперед, з'ясувати сутність і структуру поняття «етнічна самосвідомість», психологічні детермінанти її розвитку. В психологічній науці поняття «етнічна свідомість» і «етнічна самосвідомість» ще не мають усталеного й загальноприйнятого змісту й трактуються науковцями по-різному. Зокрема, М.Шульга і Й.Вирост вважають, що зміст поняття «етнічна свідомість» охоплює ширші реалії порівняно з терміном «етнічна самосвідомість», яка розглядається ними як складова етнічної свідомості [7, с.61]. До складових етнічної свідомості М.Шульга відносить: національний (етнічний) характер і «темперамент», етнічні звички, етноцентризм, етнічні почуття і етнічну самосвідомість особистості. Етнічну самосвідомість він визначає як саморефлексію етнічних відносин, з'ясування свого місця в них, а також усвідомлення власної позиції та свого ставлення до системи міжнаціональних зв'язків [13].

Розглядаючи сутність поняття «етнічна самосвідомість» у вузькому й широкому значенні, деякі науковці, зокрема А.Дашдаміров, С.Арутюнов та ін., стверджують, що вона існує на рівні суспільства (широкий зміст поняття) і на рівні особистості (у вузькому значенні) й має два рівні – ідеологічний і психологічний. Основним структурним елементом етнічної самосвідомості є усвідомлення людьми своєї етнічної приналежності, яке відображає, на думку Г.Шелепова, спільність їх походження, етнічні стереотипи, етнічні симпатії і антипатії тощо. Ю.Бромлей до компонентів етнічної самосвідомості відносить не тільки уявлення про спільність походження, а й своєрідне відображення об'єктивних ознак етносу [7, с.63].

Цілісно й змістовно, на наш погляд, визначено структуру етнічної самосвідомості Й.Виростом: образ національної(етнічної) спільноти; образ типових рис представника національної спільноти (національний стереотип); самообраз індивіда як члена національної спільноти. До змісту її компонентів він відносить: знання про національну проблематику взагалі та емоційно-ціннісне ставлення до неї; знання про свою національну спільноту й емоційно-ціннісне ставлення до неї; уявлення про типові риси члена своєї національної спільноти (національний автостереотип) та емоційно-ціннісне ставлення до них, уявлення про типові риси членів інших національних спільнот (національний гетеростереотип) та емоційно-ціннісне ставлення до них; ступінь ідентифікації себе з національною спільнотою, переживання належності до національної спільноти [7, с.64].

На думку більшості дослідників (Т.Стефаненко, Є.Білінська, П.Гончаренко, М.Шульга та ін.) домінуючу роль у структурі етнічної самосвідомості відіграє етнічна ідентичність. За визначенням Т.Стефаненко, етнічна ідентичність – це «складова соціальної ідентичності особистості, психологічна категорія, яка відноситься до усвідомлення своєї приналежності до певної етнічної спільноти» [12, с.210].

Варто зауважити, що поняття етнічна ідентичність і етнічність – не тотожні, оскільки етнічність як соціальна категорія визначає етнічну приналежність за певними об'єктивними ознаками (етнічна приналежність батьків, місце проживання, мова, культура тощо). Етнічна ідентичність відмінна від так званої декларованої ідентичності (зарахування себе до етнічної спільноти), а також з особистісною ідентичністю, яка характеризується такими факторами, як місце етнофора у взаємовідносинах з іншими людьми (домінують поняття етнічної структури і етнічних ролей); якості, якими наділяє себе етнофор (ділові, поведінкові, інтелектуальні тощо); самооцінка етнофора (адекватна-неадекватна) [2, с.76; 8].

Етнічна ідентичність – це не тільки усвідомлення своєї тотожності з етнічною спільнотою, а й її оцінка, що виявляється в почуттях, основою яких є емоційний зв'язок людини зі своїм народом. Як стверджує Т.Стефаненко, етнічна ідентичність – це, в першу чергу, результат когнітивно-емоційного процесу усвідомлення себе представником етносу, певний ступінь співвідношення себе з ним і відокремлення від інших етносів [12, с.210].

Етнічна ідентичність визнається науковцями як складова соціальної ідентичності (Т.Стефаненко, В.Павленко, С.Таглін, А.Садохін та інші.), однак в сучасних дослідженнях робиться спроба виділити її певні ознаки. Так, Ж.Девос розглядає етнічну ідентичність як форму ідентичності, втілену в культурні традиції і звернену в минуле, на відміну від інших форм, які орієнтовані на теперішнє і майбутнє. Г.Солдатова стверджує, що особливістю етнічної ідентичності є міфологічність, оскільки «її основа – ідея або міф про спільність культури, походження, історії» [11, с.48].

Проблема формування ідентичності розглядається в різних психологічних теоріях, зокрема в психоаналізі (З.Фрейд, Е.Еріксон, Д.Марсія, Дж.Фінні та ін.), у послідовників символічного

інтераціоналізму (Г.Мід, Е.Гоффман, Ф.Барт, К.Лібкінд, Р.Дженкінс та ін.), в когнітивній психології (Г.Теджфел, Дж.Тернер, Б.Поршнев, Т.Стефаненко та ін.).

Значним доробком у вивченні етнічної ідентичності вважається «тристадійна модель розвитку етнічної ідентичності у молоді етнічних меншин», яку запропонував послідовник психоаналізу Дж.Фінні. В основі цієї моделі – чотири статуси ідентичності, які визначені Д.Марсія: досягнення ідентичності, передвирішеність, дифузія ідентичності, мораторій. Згідно з моделлю Дж.Фінні, на першій стадії етнічна ідентичність приймається без розмірковувань. У підлітків, молодих людей, які відчувають негативне ставлення до себе і знайомляться з мало привабливими етнічними стереотипами, сформованими відносно їх етнічної групи, можуть сформуватися аут групові переваги. Однак під впливом сім'ї та близького оточення може сформуватися й позитивне ставлення до своєї спільноти і почуття прив'язаності до неї. Аттіюди щодо своєї групи передаються батьками, спільнотою, суспільством, а молодь переймає їх досить некритично. Ця стадія нагадує передвирішеність. Якщо молоді люди не мали потреби й не замислювалися над своєю етнічністю, то за статусами ідентичності Марсія – це дифузія ідентичності. Друга стадія розвитку етнічної ідентичності починається з моменту замислення над своєю етнічною приналежністю, появи кризи або мораторію ідентичності. На наступній стадії формується певна позиція, молодь досягає етнічної ідентичності [7].

Результативності в дослідженнях етнічної ідентичності досягнуто в когнітивній психології, а саме в теорії соціальної ідентичності та теорії самокатегоризації. За визначенням Т.Стефаненко, категоризація – це «процес, за допомогою якого люди інтерпретують навколишній світ і своє місце в ньому» [12, с.206]. Як стверджує Г.Андреєва, процес категоризації призводить до породження в свідомості людини моделі світу [1]. Варто зазначити, що міжгрупове сприйняття, як і соціальне, не зводиться до поняття «перцепція» в загальнопсихологічній сутності, а охоплює всю сферу пізнання людьми один одного. «Проблема сприйняття, – зазначає О.Леонт'єв, – має ставитися як проблема побудови в свідомості індивіда багаторівневої моделі світу, образу реальності. Категоріальність світу, яка за своєю сутністю є характеристикою моделі світу – не іманентна самій моделі. Тобто, об'єктивний процес категоризації відображає категоріальність об'єктивного світу» [6, с.254].

Науковці дійшли згоди, що в основі процесу категоризації лежить принцип біполярності (Г.Теджфел, Дж.Тернер, А.Гуревич, Т.Стефаненко, Г.Андреєва та ін.). Так, в архаїчному мисленні поняття виникають парами і з порівняння (наприклад, життя-смерть, світло-тьма тощо). Система категоризації, що ґрунтується на принципі біполярності, збереглася до наших днів. Згідно з принципом біполярності відбувається категоризації спільнот, представниками яких визнають себе люди – «ми» і «вони» – ті, що не сприймаються як свої.

Отже, в основі міжетнічного й будь-якого іншого сприйняття лежать когнітивні процеси категоризації на «ми» і «вони», соціальної ідентичності та соціальної категоризації. Категоріальну сітку і загальнопсихологічний принцип, згідно з яким здійснюється диференціація (порівняння) груп, запропонували Г.Теджфел і Дж.Тернер, звернувши увагу на те, що категоризація нерозривно пов'язана з когнітивним процесом – груповою ідентифікацією (усвідомленням приналежності до групи). Згідно з теорією соціальної ідентичності Г.Теджфела, в основі виникнення соціально-психологічних феноменів (інгрупового фаворитизму, аут групової агресії, групової солідарності тощо) лежать не конфлікти інтересів і не зовнішні щодо індивіда ситуативні фактори, а когнітивні процеси. Теорія базується на трьох процесах: соціальній категоризації, соціальній ідентифікації, соціальному порівнянні. Г.Теджфел доводить, що у процесі категоризації (ділення світу на категорії взагалі і на соціальні категорії, зокрема) індивід співвідносить себе з виділеними категоріями й отожднює себе з певними соціальними групами, тобто здійснює соціальну самоідентифікацію. Соціальна ідентичність – це сукупність усіх соціальних ідентифікацій, які використовувалися індивідом при самовизначенні. За визначенням Г.Теджфела, соціальна ідентичність – «це та складова «Я-концепції» індивіда, яка виникає з усвідомлення приналежності до соціальної групи (або груп) разом з цінностями й емоційним значенням, яке надається цій групі» [14, с.285]. Автор стверджує, що у кожної людини є потреба мати позитивну соціальну ідентичність, яка формується у процесі порівняння своєї інгрупи і аутгруп. Щоб досягти позитивної соціальної ідентичності, індивіди роблять усе, щоб у соціальному порівнянні диференціювати свої групи у позитивний бік [14].

На відміну від Г.Теджфела, Дж.Тернер надає перевагу не індивідуально-емоційній, а соціально-когнітивній основі формування соціальної ідентичності. На погляд вченого, рівень ідентичності, по-перше, змінюється залежно від соціального контексту, в якому здійснюється порівняння, по-друге, високий рівень соціальної ідентичності призводить до деперсоналізації самосприйняття, по-третє, деперсоналізація зумовлює групові форми поведінки [14].

Процес категоризації на «ми» і «вони», соціальної ідентичності та соціальної диференціації (якщо використати сітку Г.Теджфела і Дж.Тернера) розглядається в концепції Г.Поршнева, який

наполягає на первинності «вони» по відношенню щодо «ми», тобто на первинності міжгрупової диференціації. Будь-яке протиставлення об'єднує, будь-яке об'єднання протиставляє, міра протиставлення є мірою об'єднання», – стверджує Г.Поршнев [9, с.14].

До структури етнічної ідентичності науковці (В.Павленко, С.Таглін, Т.Стефаненко та інш.) відносять два основних компоненти: когнітивний (знання, уявлення про особливості своєї групи і усвідомлення себе її представником на основі етнодиференціюючих ознак); афективний (почуття приналежності до групи, оцінка її якостей, ставлення до членства в ній) [7; 12]. Деякі автори, зокрема Л.Дробишева, виділяє в структурі етнічної ідентичності ще один компонент – поведінковий, розглядаючи його як реальний механізм не тільки усвідомлення, а й прояву себе представником певної групи, «побудова системи ставлень і дій в різних етноконфліктних ситуаціях» [4, с.296].

До когнітивного компоненту етнічної ідентичності належать: етнічні орієнтації, групові концепції тощо. Найважливішою – вважається етнічна обізнаність, яка охоплює знання про етнічні групи (свою та інші), їх історію, звичаї, особливості культури, життєдіяльності, світосприйняття, національного характеру тощо. Афективний компонент етнічної ідентичності – ставлення до своєї етнічної спільноти виявляється в етнічних атитюдах (позитивних або негативних). Підвищення етносоціального статусу сприяє формуванню самоповаги, яка виявляється в позитивних атитюдах – гордість за досягнення свого народу, почуття патріотизму тощо. Як зазначає Г.Солдатова, «гідність, гордість, образи, страхи – важливі критерії міжетнічного порівняння. Ці почуття опираються на глибокі емоційні зв'язки з етнічною спільнотою і моральні обов'язки по відношенню до неї, які формуються в процесі соціалізації індивіда» [11, с.49]. Наявність негативних атитюдів до своєї етнічної спільноти – це заперечення власної етнічної ідентичності, почуття приниження, надання переваги іншим етнічним групам як референтним.

Результати аналізу теоретичних положень з проблеми формування етнічної самосвідомості дає підстави визначити завдання і зміст виховної роботи зі студентами. До основних завдань варто віднести: створення цілісної системи національного виховання, має ґрунтуватися на взаємозв'язку національної культури, мови, науки, освіти, традиціями; введення у зміст освіти систему загальнонаукових і фахових знань, які відповідають рівню сучасної вітчизняної науки і культури, втілюють в собі національні та загальнолюдські цінності й сприяють пізнанню ідейного та духовного багатства свого народу, його історії, культури, духовності і на цій основі – й себе як індивідуальності і як частки своєї нації; виховання студентів на національному ґрунті з використанням кращих здобутків інших народів; створення умов і використання ефективних форм передачі етнокультурних традицій у процесі виховання.

У формуванні когнітивного компоненту етнічної ідентичності важливу роль відіграють навчальні дисципліни природничого і гуманітарного циклу. Зміст навчального матеріалу повинен спрямовуватися на формування знань, на основі яких складається комплекс уявлень, що утворюють систему етнодиференціюючих ознак, в якості яких можуть бути: мова, цінності і норми, історична пам'ять, релігія, уявлення про рідну землю, міф про спільних предків, національний характер, народно-прикладне і професійне мистецтво, українські національні пріоритети тощо. Кожна навчальна дисципліна має відображати певні грані України як геосоціокультурного феномену.

Так, вивчення етнопсихології сприяє формуванню у майбутніх фахівців знань про етнопсихологічні особливості представників різних етносів, специфіку їх міжособистісного спілкування, традиції і звичаї, етнокультурні цінності, стереотипи поведінки тощо. Зміст навчального матеріалу спрямований на розкриття національно-специфічних, національно-психологічних особливостей українського народу, який уособлює певну етнокультуру, спосіб життя, що історично склався, зберіг свій менталітет, мову, культуру, традиції і звичаї, національні вартості. Домінантою знань, які засвоюють студенти, має бути українська національна ідея, особливості національного характеру й світогляду українців та представників інших національних меншин, що живуть в Україні.

У фаховій підготовці студентів важлива роль відводиться українознавству, етнопедагогіці, зміст яких розкриває етнокультурні традиції виховання і навчання, а також ідеал українського виховання, загальнолюдські, національні, сімейні, особистісні вартості. Виховна робота повинна спрямовуватися також на формування поваги до етнокультури представників інших національних меншин, подолання упередженого ставлення до них, національної обмеженості, створення позитивного психологічного мікроклімату для їх згуртованості й дружніх стосунків, формування культури міжнаціонального спілкування. Важлива умова ефективності виховної роботи – врахування етнопсихологічних особливостей, звичаїв, моральних і соціальних цінностей представників усіх етнічних спільнот, що входять до студентського колективу.

Висновки... Отже, система виховної роботи у ВНЗ має спрямовуватися на забезпечення умов для етнічної соціалізації майбутнього фахівця, формування творчої, гармонійно розвиненої, толерантної особистості з високим рівнем національної свідомості, особистісних якостей і ціннісних орієнтацій, основою яких є національні й загальнолюдські цінності. У процесі вузівської підготовки фахівця важливе значення має як формування професійної компетентності, так і розвиток громадянських якостей майбутнього педагога. Особливу увагу варто приділяти формуванню у студентів толерантності, умінь адаптуватися до полікультурного середовища, що досягається шляхом соціальної інтеграції студентського колективу, на що буде спрямоване подальше дослідження.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Андреева Г. М. – М. : «Аспект Пресс», 2000. – 139 с.
2. Белинская Е. П. Этническая социализация подростка / Е. П. Белинская, Т. Г. Стефаненко. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 1997.
3. Белинская Е. П. Этническая социализация подростка / Е. П. Белинская, Т. Г. Стефаненко. – М., 1997. Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 208 с.
4. Бердяев Н. Судьба России / Н. Бердяев – М., 1990.
5. Дробишева Л. М. Демократизация и образы национализма в России / А. Р. Аклаев, Л. М. Дробишева, В. В. Коротева, Г. У. Солдатова. – М., 1996. – 382 с.
6. Захарченко Р. О. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості / Р. О. Захарченко, В. П. Москалець, Ю. Д. Руденко та ін. – К., 1998. – С. 14–28.
7. Леонтьев А. Н. Образ мира / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения – М. : Педагогика, 1983. – С. 251–261.
8. Павленко В. М. Етнопсихологія : навч. посіб. / С. О. Таглін, В. М. Павленко. – К., 1999.
9. Поршнев Б. Ф. Противоположность как компонент этнического самосознания / Б. Ф. Поршнев. – М., 1979.
10. Садохин А. П. Основы этнологии : учеб. пособие для вузов / А. П. Садохин, Т. Г. Грушевицкая. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 351 с.
11. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / Г. У. Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 386 с.
12. Стефаненко Т. Этнопсихология / Т. Стефаненко. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 368 с.
13. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности / Н. А. Шульга. – К. : ИС НАНУ, 1996. – 199 с.
14. Tajfel H. The social identity theory of intergroup behavior / H. Tajfel, J. C. Turner // Psychology of intergroup relations / ed. by S. Wor-chel, W. G. Austin. – Chicago : Nelson-Hall, 1986. P. 7–24.

Аннотация

Д.И.Струнникова, Я.А.Квасецкая

Формирование этнического самосознания студентов в процессе профессиональной подготовки

В статье изложены результаты анализа научных подходов, в которых раскрываются основные аспекты формирования у студентов этнического самосознания в процессе их профессионального становления, задачи, содержание и механизмы формирования в будущих педагогов и психологов этнической идентичности.

Ключевые слова: *личность, сознание, самосознание, индивид, социализация, этническое самосознание, стереотип, идентичность, этнос, этнокультура, нация, воспитание.*

Summary

D.I.Strunnikova, Y.A.Kvasetska

Forming of Ethnic Consciousness of Students in the Process of Professional Preparation

The article reflects the results of analysis of theoretical approaches, revealing the basic aspects of students' ethnic self-consciousness formation in the process of their professional development, as well as the tasks, content and mechanisms of ethnic identity formation of the future pedagogues.

Key words: *personality, consciousness, individual, socialization, ethnic consciousness, stereotype, identity, ethnos, ethnoculture, nation, education.*

Дата надходження статті: «14» вересня 2012 р.